

הרב נתנאל שיבר

טעות בהפרת נדר והקמתו

א. טעות בזיהוי הנודר או הנדר

שנינו במשנה בנדרים (דף פו:): "נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו, נדרה בתו וסבור שנדרה אשתו, נדרה בניזיר וסבור שנדרה בקרבן, נדרה בקרבן וסבור שנדרה בניזיר, נדרה מתאנים וסבור שנדרה מן הענבים, נדרה מן הענבים וסבור שנדרה מן התאנים, הרי זה יחזור ויפר".

דהיינו כאשר ישנה טעות בידיעת הבעל או האב מי היא הנודרת או מה תוכנו של הנדר, אין תוקף להפרתו.

על משנה זו מקשה הגמרא מקריעה של האבל על מתו ששם נאמר בברייתא: "אמרו לו מת אביו וקרע ואח"כ נמצא בנו – יצא ידי קריעה", רואים אפוא, שהידיעה המוקדמת מיהו הנפטר אינה מעכבת ויצא ידי קריעה, א"כ הוא הדין שלא תעכב טעות כזו בהפרת נדרים? על כך מתרצת הגמרא: "לא קשיא הא בסתם והא במפרש", דהיינו ישנו הבדל אם הטעות הייתה במחשבתו של האדם בלבד כמו במקרה של אבילות ששם רק חשב על נפטר שבעצם לא מת, אך לא ביטא טעותו במילים, לבין משנתינו העוסקת במקרה שאמרו למפר להדיא להפר לשם אישה מסוימת והתברר שאמירה זו בטעות יסודה. [על אף שבברייתא העוסקת בדיני אבילות כתוב ש"אמרו לו מת אביו" הכוונה שאמרו לו שמת לו מת המחייב את האדם קריעה אבל לא פירשו לו מי הוא אותו מת ו"אביו" לאו דווקא – ר"ן]

ממשיכה הגמרא ומביאה ברייתא שבפשטות הינה ראייה לתירוץ הנ"ל: אמרו לו מת אביו וקרע ואח"כ נמצא בנו לא יצא ידי קריעה אמרו לו מת לו מת וכסבור אביו הוא וקרע ואח"כ נמצא בנו יצא ידי קריעה. מברייתא זו רואים שישנו חילוק בין מקום שטעה במחשבה בלבד לטעות שפירש לשם מי מפר.

תירוץ נוסף לקושיא הראשונה בהשוואה בין נדרים לאבילות נאמר על ידי רב אשי: "כאן בתוך כדי דיבור כאן לאחר כדי דיבור". כאשר הטעות מתגלה תוך כדי הדיבור של המפר או הקורע נחשב הדבר כאילו לא הייתה טעות במעשהו, אך אם עבר יותר מתוכ"ד טעות זו מבטלת את ההפרה או הקריעה.

הר"ן ובדרכו הולכים רוב הראשונים סוברים שרב אשי מתרץ תירוץ נוסף על תירוץ הגמרא הראשון, ואין הוא בא בסתירה איליו. וממילא יוצא שכאשר הטעות היא

ב"סתם" ונודעה טעותו אח"כ הפרתו הפרה וקריעתו קריעה בכל מקרה, לעומת זאת, אם פירש לשם מי הוא מפר או קורע ונתגלתה טעותו, תלוי הדבר אם נתגלתה הטעות תוכ"ד או לאחר מכן, שאם מתבררת הטעות תוכ"ד המעשה חל, אך אם מתגלה הטעות לאחר מכן הטעות גורמת שלא יהיה תוקף.

הראמ"ה סובר שתירוצו של רב אשי **חולק** על התירוץ הראשון, הלכך בכל מקרה, הן של "סתם" והן של "מפרש" אנו נחלק בין אם נתגלתה הטעות תוכ"ד, שאז חלה ההפרה לבין מקרה שבו נתגלתה ההפרה רק לאחר תוכ"ד, ואז לא חלה ההפרה.

הרמב"ם (פ"ב מהלכות נדרים הכ"א) פוסק את המשנה כצורתה בלא שמזכיר את תירוצי הגמרא, וז"ל: "נדרה אשתו וסבור שהיא בתו והפר לה על דעת שהיא בתו, וכן אם נדרה בניזיר וסבור שנדרה בקורבן והיפר לה על דעת שנדרה קורבן, אסרה עצמה בתאנים וסבור שבענבים והפר לה על דעת שהנדר לאסור הענבים, צריך לחזור ולהפר כשידע הנדר והנודרת לשם הנודרת הזאת ולשם הנדר הזה וכו' וקשה מדוע פסק הרמב"ם כך לאור דברי הגמרא?

הבית יוסף (הלכות נדרים סימן רלד') כותב שהרמב"ם סבר שתירוצי הגמרא חלוקים אחד על השני (וכפי שהבאנו לעיל בשם הראמ"ה) והתלבט כמי לפסוק, ובתוך כך החליט להחמיר ולא לפסוק כלל כאחד מן התירוצים ובכל מקרה ההפרה בטילה. אך מלבד הקושי שמעלה הבית יוסף עצמו שהיה לרמב"ם לפסוק כרב אשי כיוון שהוא אחרון, קשה מאוד על הסבר זה מהרמב"ם עצמו שבהלכות אבילות מחלק הרמב"ם בין תוכ"ד לבין לאחר תוכ"ד וז"ל: "...וכן מי שאמרו לו מת אביו, וקרע, ואח"כ נמצא שמת בנו, אמרו לו מת לו מת וכסבור שאביו וקרע ואח"כ נמצא בנו, אם תוכ"ד נודע לו אמיתת הדבר יצא ידי קריעה ואם לאחר כדי דיבור לא יצא וחיוב לקרוע קרע אחר".

ובאמת הלחם משנה בהלכות אבילות [פ"ח ה"ח] מסביר שהרמב"ם פסק כתירוצו של רב אשי, המחלק בין תוכ"ד לבין לאחר כדי דיבור, אך הוא פסק את דברי רב אשי דוקא בקריעה שהיא דרבנן ולכן יש מקום להקל ולומר שתוכ"ד לא צריך לחזור ולקרוע אך לגבי נדרים שתוקפם מן התורה נחמיר ולא נחלק, ובכל המצבים ההפרה לא תחול.

הראמ"ה ובעיקבותיו ה"חזון יחזקאל" נותנים הסבר מחודש להבדל בין קריעה על מת להפרת נדרים. קריעה על מת היא מעשה ממשי הקיים ללא קשר לכוונתו של הקורע שהרי בפועל הבגד נקרע, הלכך אם תוכ"ד של הקריעה נתגלתה הטעות יצא ידי חובת קריעה, לעומת זאת בהפרה אין שום משמעות להפרה כאשר הכוונה לא היתה לאדם הנכון ולכן אין אפשרות לחזור תוכ"ד כי תוכ"ד יגדיר כוונה חדשה למעשה שנעשה קודם ובהפרה בטעות התברר שלא היה מעשה כלל, וברור שאי אפשר להגדיר כוונה להפרה זו.

ב. דינה של הקמה בטעות

הרמב"ם מביא הלכה זו של טעות אך ורק לגבי הפרה ובאמת הגר"א (ס' רל"ד ס"ק נא') מדייק מהשו"ע שהקמה בטעות היא הקמה ומשאיר את הדבר בצ"ע. אך לעומתם הר"ן (פו"ד"ה הרי זה יחזור) כותב: "דהפרה או הקמה (קמייטא) כיון דבטעות הוא לא מהני", ומביא כראיה לכך את דברי התוספתא (פרק ז' סעיף ז') האומרת מפורשות שהקמה בטעות לאו שמייה הקמה.

בהמשך דבריו מברר הר"ן מהו המקור מן התורה לכך שהקמה בטעות לא מהני, ומסיק שם שנלמד הדבר מכך שכתוב "והחריש לה", ומקביל הדבר לפסוק המובא בגמרא בהקשר להפרה בטעות לגבי הפרה "יניא אותה".

מלשון הריטב"א ניתן להבין שלומד זאת מק"ו מהפרה, שכיון שהפרה בטעות לא מועילה ק"ו שהקמה בטעות לא תועיל.

יש להבין מהו אותו ק"ו שמדבר עליו הריטב"א? ניתן לומר שישנו הבדל גדול בין הצורך של הכוונה בהפרת נדרים לבין תפקידה בהקמת נדרים. בהפרה המעשה חל על ידי דיבורו של המיפר וזהו עיקרה של ההפרה, תפקיד הכוונה היא להגדיר על מי חל אותו מעשה של ההפרה – בכל מקרה המחשבה היא חלק מההפרה, לעומת זאת בהקמה [כפי שיבואר עוד לקמן] עיקרה היא שהמקים מעוניין בלבו שיחול הנדר – וזהו עיקר ההקמה, תפקיד הדיבור הוא לאשש שאכן כוונותיו של המקים רציניות ככל דיבור המתלווה למעשים כגון מעשי קניין. ולכן אם הפרה מוטעית אינה חלה, ששם הכוונה היא משנית יותר, בהקמה שעיקרה היא הכוונה בודאי שלא תחול בטעות. [ר' יפה'ן מילואים סימן כ']

ובאמת פירוש זה בדברי הריטב"א עולה יפה עם דרשת הספרי הלומדת את דין קיום הנדר מ'והחריש לה'. רואים אפוא שכל עניינו של הקיום הוא הרחבה של דין השתיקה ביום שומעו – דהיינו ששתיקה ביום שומעו היא קיום בלבד והקמה היא אישוש של הקיום בלב על ידי דיבור, והדיבור גורם שיחול הקיום באופן מיידי ולא רק לאחר יום שמיעת הנדר.

הנפק"מ בין שני פירושים אלו היא דברי הר"ן שלומד מהמילה "לה" שאין הבעל יכול להקים לשתי נשיו כאחת, שלדעת הריטב"א הבעל יוכל להקים לשתי נשיו כאחת מכיוון שאין דרשה מהפסוק "והחריש לה".

אך פירוש זה קשה שהרי הר"ן (עט. ד"ה הפר בלבו אינו מופר) כשמסביר מדוע מועילה הקמה בלב אומר, וז"ל: "וזרעה בעיני דילפינן לה משתיקה דיום שומעו שהיא מקיימת. דטעמא מאי משום דכיון שעבר יום שומעו ולא הפר גלי אדעתיה שהוא רוצה בקיומו של נדר, אלמא כל שבלבו לקיימו סגי אלא דיהיב ליה רחמנא כל ההוא יומא להפרה, משום דעד דערבא שמשא לא מוכח מידי שיהא רוצה לקיים דלמא בתר הכי מפר לה כיון דבתר דעתיה בלחוד אזלינן. ומינה דכל שקיים

בלבו קיים לאלתר דהוה ליה כאילו עבר יום שמיעה. "א"כ רואים שהר"ן עצמו לומד את דין הקמה בלב מהקמה שהמקים מחריש לה ביום שומעו, זאת אומרת שהוא מבין שעיקרה של ההקמה הוא הסכמת הלב לנדר [כמו ביום שומעו] והקיום בפה הוא רק אישוש להסכמה זו. ולפי"ז היה על הר"ן לומר שהמקור לכך שהקמה בטעות אינה הקמה היא ק"ו מהפרה בטעות כריטב"א, והדבר קשה במיוחד שהרי הר"ן נאלץ להביא פסוק ["והחריש לה"] ומכוחו למד הלכה למעשה, כפי שהובא לעיל, ולכאורה אין זה נכון שהרי לא צריך לחדש דרשה מהפסוק "והחריש לה" אלא ניתן ללמוד זאת מסברה כריטב"א וממילא ההלכה שרצה ללמוד הר"ן אינה נכונה.

[היה ניתן לחלק בין דיברי הר"ן בעט. ששם התיחס להקמה בלב שהיא נלמדת משתיקה של יום שומעו לעומת הדיון שלנו המתיחס להקמה **בדיבור** שנעשתה בטעות, והקמה על ידי דיבור אינה קשורה לדינה של שתיקה ביום שומעו, ובשביל טעות בהקמה שעל ידי דיבור כתב הר"ן שצריך ללמוד הלכה זו מפסוק ולא מסברה. ויש לעיין.]

ה"חזון יחזקאל" (פרק ז' הלכה ו') מביא עוד מקור לכך שהקמה בטעות לא הוי הקמה והוא מדברי ר' יוחנן במסכתין (עט.). "נשאלין על ההיקם ואין נשאלין על ההפר". וידועים דברי הגמרא בדף פג: "אין חכם מתיר כלום אלא בחרטה" ומסביר רש"י: "שפותח לו פתח לנודר בדברים הבאים לו על ידי נדר זה, שאילו ידע מתחילה שכן עתיד להיות לא היה נודר, נמצא שמתחילה אינו נדר". וכיון שכן, אם בהפרה אנו אומרים שאין אפשרות לישראל פירושו של דבר שאין מתיחסים לטעות של המפר [שאילו היה יודע שפרט מסוים עתיד להיות לא היה מפר] כמו כן לא יתיחסו להפרה שמתחילתה נעשתה בטעות כגון סבור שבתו נדרה והתברר שזו אשתו וכו'. ולכן ישנו צורך בפסוק לחדש לנו שהפרה בטעות אינה הפרה.

לעומת זאת לגבי הקמה הדין הוא שנשאלין על ההקם, דהיינו שאפילו כאשר הטעות נגרמה על ידי דבר שקרה לאחר שעת ההקם אנו מתירין הקם זה כ"ש אם הטעות היתה מתחילת ההקם.

על הר"ן דלעיל [המקשר בין הקמה בלב להקמה על ידי שתיקה ביום שומעו] מקשה רעק"א בגליונו מהו הקשר בין שתיקה ביום שמיעת הנדר שמהווה קיום לנדר לבין הקמה בלבו של האדם? הרי בשתיקה ביום שומעו כיון ששתיקת הבעל או האב גלויה לעין כל אין השתיקה נחשבת כדברים שבלב לעומת זאת כאשר אדם מקיים בלבו זה דברים שבלב, ולא הוי דברים, וממילא כיצד הר"ן מביא ראיה מדין אחד למישנהו?

אך לענ"ד ניתן ליישב קושייתו, שהרי הדין של דברים שבלב שאינם דברים נאמר כאשר ישנו צורך שהעולם החיצוני ידע מה שבלבו, כגון בקידושין(מט:) שאדם

מכר את נכסיו ואיננו יודעים האם התכוין שהמכירה תחול בכל מקרה או רק במקרה שיצליח לעלות לארץ ישראל, שבמקרה זה על הקונה לדעת כוונתו של המוכר, ומחשבותיו של המוכר לא יספקו אותנו כי דברים שבלב אינם דברים. לעומת זאת בהקמת נדר, הגדרתה היא הסכמת הלב אם כן במקרה זה נתחשב במחשבות האדם בלבד כי אין צורך שמחשבותיו יתגלו לעולם החיצוני אלא למקים הנדר בלבד.

ג. הקים את הנדר וחשב שלשון זו אינה לשון הקמה

השו"ע (סימן רלד' סעיף כב') כותב: "נדרה אשתו וקיים לה באחד מלשונות של הקמה וכסבור שאינו לשון הקמה, ובו ביום הפר לה, הקמתו הקמה". וכבר הבאנו לעיל את דברי הגר"א על הלכה זו: "דקיום בטעות הוא קיום. וצ"ע". ולכאורה צודק הגר"א בתמיהתו שהרי הבאנו לעיל דעת הראשונים (שלא נמצא מי שחולק עליהם) שהקמה בטעות לא היא הקמה, א"כ קשה כיצד פסק המחבר שלא כמותם?

אך אם נעיין במקורה של הלכה זו נמצא את התשובה לתמיהתו של הגר"א. המחבר לומד את דינו מתשובת הרשב"א (חלק ה' סימן ריז') שם נשאל הרשב"א מה דינה של הקמה כזו שחשב המקים בשעת ההקמה שהלשון היא לשון שאינה מועילה אך התברר שהיא לשון הקמה טובה, האם תחול הקמה זו או לא? ובשאלה עצמה היה ניסיון לדמות דין זה לדין המופיע בדף פז: במשנה: "יודע אני שיש מפירין אבל איני יודע שזה נדר" שנחלקו שם ר' מאיר וחכמים האם כאשר אדם זה שתק – שתיקתו מהווה הקמה כדין השותק "ביום שומעו" או לא. שהרי גם שם חשב שעושה מעשה (שתיקה) שלא מועיל מבחינה הלכתית (שהרי חשב שהנדר הוא לא נדר וממילא לא מועילה שתיקתו) והתברר בסוף שזהו נדר טוב, וגם אצלינו עושה מעשה (קיום) וחושב שהמעשה לא מועיל הלכתית בגלל שאין זו לשון הקמה, ולבסוף מתברר שטעה?

הרשב"א בתשובתו מעלה שההקמה מועילה ומחלק בין המקרה שעליו הוא נשאל לבין דין המשנה בדף פז: "ז"ל (ובקצרה): "...דהתם (משנה בפז): טעמא הוא משום דכיון דזה שאינו יודע שזה מן הנדרים שהבעל מפר, אע"פ דשמע בנדר אין זו שמיעה, ולא קרינן ביה "ביום שומעו"... אבל הכא דהוא ידע שיש נדרים ויש מפירין ויום שומעו איכא לכולי עלמא, ואם טעה בהקמתו אין בכל כלום. הגע עצמך, אם שמע וידע שיש נדרין ויש מפירין אבל אינו יודע שצריך להפר ביום שומעו מי אמרינן דיוכל להפר ביום שלאחריו?"

הסבר החילוק שלו הוא כפי שביארנו לעיל, שהגדרתה של הקמה – הן של הקמה בדיבור והן של הקמה על ידי שתיקה ביום שמיעת הנדר, היא ההסכמה בלב לכך שיהיה נדר, ולכן אף שהאדם לא ידע שהלשון שלו מועילה מבחינה הלכתית כיון

שבסופו של דבר קיים את הנדר בדיבורו מן הסתם מעוניין בו, ולכן הנדר מקוים כי בפועל היתה הסכמה בלבו על כך שהנדר יחול. במשנה בדף פז: הנושא הוא האם נחשב היום בו שמע את הנדר כ"יום שומעו", ובכדי להחיל את הדין של "יום שומעו" יש מקום לומר (לדעת חכמים) שאין זה נחשב יום שומעו כאשר לא ידע שיש לשמיעתו משמעות. זאת אומרת כדי להחיל הקמה די בכך שישנה הסכמה בלב אך כדי שיחשב יום שמיעת הנדר כ"יום שומעו", צריך לדאוג שלשמיעתו תהיה משמעות.

ממילא אין קו' על דינו של השו"ע ביחס לראשונים שהבאנו לעיל הסוברים שהקמה בטעות לאו שמיה הקמה, שהרי אותם ראשונים דיברו על מקרה שבו אדם מקים לשם בתו ובסוף התברר שאשתו נדרה, במקרה זה ברור הוא שלא היתה הסכמה על כך שהנדר יחול שהרי אם נוח לאדם בנדר מסוים שנודרת אשתו כלום יהיה נוח לו באותו נדר שתידור בתו?!

אך בהלכה שהגר"א מתייחס אליה בשו"ע בודאי שניחא למקים מן הנדר, ולכן חלה ההקמה.

ד. טועה בהקשר של יום שומעו

המשנה בנדרים (פז:) כותבת: "יודע אני שיש נדרים אבל איני יודע שיש מפרין, יפר. יודע אני שיש מפרין אבל איני יודע שזה נדר (הכוונה שזה נדר בר הפרה או נדר המצריך הפרה) ר' מאיר אומר לא יפר, וחכמים אומרים יפר."

נחלקו הראשונים בהבנת פירוש המשנה. הר"ן בפירושו השני ובדרכו הולכים הפרשנים על הדף, מסבירים שמחלוקתם של התנאים היא בהקשר להפרה לאחר זמן, ונחלקו התנאים האם שמיעת הבעל או האב במקרה שידע עיניינה של ההפרה ולא של הנדר, גורמת להקמת הנדר כיון שהיה כאן "יום שומעו", וממילא לא יוכל להפר לאחר זמן בשנית, או שמא נאמר "דכיון דביומא קמא לא הוה ידע שזה נדר לא מקריא ידיעה" וממילא הנדר לא התקיים וניתן להפר אותו לאחר זמן.

אך בפירושו הראשון של הר"ן מעלה הוא אפשרות שבה נחלקו התנאים האם ניתן להפר נדר זה ביום ששמע את הנדר לראשונה שידיעתו בעניין נדרים היתה לקויה, שלשיטת ר' מאיר לא יוכל להפר כיון שאין כאן יום שומעו בגלל שידיעתו בנדרים חסרה ולכן אינו יכול להפר ביום זה אך לחכמים יוכל להפר את הנדר כיון שידיעתו המצומצמת בעיניי הנדר חשובה כידיעה גמורה, וממילא יום שמיעת הנדר מוגדר כ"יום שומעו". אלא מוסיף הר"ן שאף לדעת ר' מאיר שאינו יכול להפר ביום שמיעת הנדר כיון שאין יום זה מוגדר כ"יום שומעו" גם לאחר זמן לא יוכל להפר "דידיעה קמיייתא לגבי שלא יוכל להפר אחר מכאן, "יום שומעו" מקרי", ולכאורה

כיצד ניתן להבין את הדברים שיום שמיעת הנדר מוגדר כ"יום שומעו" כלפי חוסר אפשרות להפר בעתיד אך לא לגבי הפרה ביום שמיעת הנדר?

וכן יש להבין באיזו סברה נחלקו הראשונים?

ונראה שלדברי הר"ן בפירושו הראשון ישנו חידוש מופלא שהמושג "יום שומעו" בהפרת נדרים שונה בין הקמה להפרה וכפי שכותב הוא עצמו בהקשר להפרה: "דלא מיקרי יום שומעו שיהא מפר אלא כשהוא יודע שהוא יכול להפר" ולגבי הקמה כותב: "דידיעה קמיתא לגבי שלא יוכל להפר אחר מכאן יום שומעו מקרי". וההבדל בין שניהם נעוץ בהבדל הקיים בין הפרה להקמה, בהפרה ישנו צורך במעשה הלכתי כדי לבצעה, ולכן הגדרת "יום שומעו" אצלה תלויה בידיעת כל המרכיבים ההלכתיים של הפרת נדרים ואם חסר משהו בידיעתם (לדעת ר' מאיר) ההפרה בטלה כיוון שאין זו הפרה ביום שומעו. לעומת זאת בהקמה הנוצרת מההסכמה בלב על הנדר כדי שיחשב "יום שומעו" צריך רק לשמוע על הנדר ולהסכים, ותו לא.

(אין להקשות מהרישא של המשנה נאמר שאם אדם אינו יודע שיש מפירין – יפר, שמשמע שאף ששמע את הנדר והסכים לדבריו אין זה נחשב "יום שומעו" ויפר לאחר זמן, ששם האדם לא ידע בכלל על כך שיש לו אפשרות להפר לא היתה כאן בעצם שמיעה אמיתית של הנדר כי ברגע שהאדם שמע את הנדר הוא ידע מראש שאין שום משמעות להסכמתו או אי הסכמתו לנדר.)

אך לראשונים החולקים על הסבר זה וסוברים שמחלוקתם של התנאים היתה בהקשר להפרה לאחר יום שמיעת הנדר, יוצא אפוא שאין זה פשוט שאם עבר יום שומעו הנדר הוקם במקרה שהיתה חסרה למקים הנדר ידיעה בהלכות נדרים. ההסבר לכך הוא שהם סברו שהקמת נדר עיניינה מעשה הלכתי בדיוק כמו הפרה ולא רק הסכמה בלב ולכן כאשר המקים לא יודע שנדר זה הוא נדר המצריך הפרה אין שתיקתו מהוה הקמה כיון שלא שתק ב"יום שומעו".